

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОНАННЯ ЗАХОДІВ ДЕРЖАВНОЇ ЦІЛЬОВОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ ЗМЕНШЕННЯ ШКІДЛИВОГО ВПЛИВУ ТЮТЮНУ НА ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ У 2009–2010 РОКАХ

А.А. Григоренко (Київ)
Міністерство охорони здоров'я України

Резюме. В Україні за 2008–2010 рр. поширеність куріння серед осіб старше 12 років зменшилася з 25,6% до 22,4%, тобто на 3,2%. Заходи контролю над тютюном, вжиті у 2009–2010 рр. (насамперед збільшення акцизів на тютюнові вироби), суттєво знизили рівень поширеності цієї звички серед груп населення зі слабкою тютюновою залежністю та обмеженими фінансовими ресурсами. Найвищі темпи зменшення поширеності куріння спостерігалися там, де обласними держадміністраціями та органами місцевого самоврядування у співпраці з громадськими організаціями були ухвалені відповідні розпорядження та рішення, а також забезпечені належні ресурси.

Ключові слова: тютюнокуріння, Україна, поширеність куріння, контроль над тютюном.

Державна цільова соціальна програма зменшення шкідливого впливу тютюну на здоров'я населення на період до 2012 р. затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 р. № 940 [13] з метою збереження та зміцнення здоров'я населення, захисту від наслідків споживання тютюну і впливу тютюнового диму, мінімізації соціальних, екологічних та економічних наслідків тютюнокуріння шляхом проведення заходів боротьби проти тютюну на національному і місцевому рівнях.

Програма передбачає проведення комплексу таких заходів:

- проведення цілеспрямованої профілактичної роботи серед широких верств населення з метою підвищення рівня поінформованості про шкідливий вплив активного та пасивного тютюнокуріння на здоров'я, токсичні речовини тютюнового диму, методи припинення вживання тютюну;
- створення системи надання допомоги у припиненні вживання тютюну і забезпечення лікування залежності від тютюну з відповідним навчанням медичних працівників;
- поступове підвищення ставок акцизного збору на тютюнові вироби з метою сприяння досягненню цілей у галузі охорони здоров'я, спрямованих на скорочення обсягу споживання тютюну;
- вжиття заходів для ліквідації всіх форм незаконної торгівлі тютюновими виробами;
- встановлення заборони щодо:

- поширення будь-якої реклами тютюнових виробів, зокрема, шляхом надання їх виробникам спонсорської допомоги, стимулювання продажу таких виробів;
- куріння у громадських та на робочих місцях.

Виконання зазначеного комплексу заходів відповідає положенням Рамкової конвенції Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) із боротьби проти тютюну, ратифікованої Законом України від 15.03.2006 р. № 3534-IV [14], і дасть змогу суттєво знизити рівень поширення вживання тютюнових виробів та відповідно — рівень захворюваності та смертності, спричинених вживанням тютюну або впливом тютюнового диму.

Основним критерієм ефективності Державної програми визначено зниження рівня поширеності вживання тютюнових виробів, яке має вимірюватися за даними вибіркового опитування домогосподарств, яке щорічно проводить Держкомстат.

Мета роботи — відстежити динаміку поширеності тютюнокуріння в Україні за 2008–2010 рр. в окремих групах населення і регіонах України та оцінити вплив заходів контролю над тютюном, які проводилися у ці роки на національному та місцевому рівнях.

Матеріали та методи

З метою відстеження причин та динаміки поширеності тютюнокуріння проаналізовано дані проведеного в 2008–2010 рр. вибіркового опитування домогоспо-

дарств, які щорічно (в жовтні) проводить Держкомстат [4–6]. Головним показником були дані щодо відсотка осіб, які повідомили, що вони курять.

Динаміка показника поширеності куріння оцінювалася з урахуванням даних щодо заходів контролю над тютюном, які проводилися в ці роки на національному та місцевому рівнях в Україні.

Результати дослідження

Зміни поширеності куріння

в окремих групах населення та регіонах України

Згідно з очікуваними результатами Державної цільової соціальної програми [8], на 2010 р. планувалося зменшити цей показник до 23,0%, а фактично його було зменшено до 22,4%, тобто плановий показник перевиконано. Загалом у період 2008–2010 рр. поширеність куріння серед осіб старше 12 років зменшилася з 25,6% до 22,4%, тобто на 3,2 відсоткових пункти, або майже на 13%.

Поширеність куріння серед осіб старше 12 років у період 2008–2010 рр. (табл. 1) зменшилася у містах з 26,7% до 24,0% (на 2,7 відсоткових пункти, або на 10%), а в селах – з 23,4% до 19,1% (на 4,3 відсоткових пункти, або на 18%). Поширеність куріння серед сільського населення була не тільки меншою, ніж серед міського, але й зменшувалася швидшими темпами. Якщо у 2008 р. її рівень у всіх вікових групах був більшим серед сільських чоловіків, то у 2010 р., навпаки, серед міських чоловіків.

Поширеність куріння серед чоловіків старше 16 років у період 2008–2010 рр. зменшилася з 51,5% до 45,4% (на 6,1 відсоткових пункти, або на 12%), а серед

жінок – з 6,9% до 5,7% (на 1,2 відсоткових пункти, або на 17%). Поширеність куріння серед жінок була майже у 8 разів меншою, ніж серед чоловіків, до того ж і зменшувалася швидшими темпами.

Що стосується вікових груп, то найвищими були темпи зменшення тютюнокуріння серед людей віком 18–29 років, особливо (понад 25%) серед міських і сільських жінок, а також серед сільських чоловіків. Найменше знизився рівень поширеності куріння серед чоловіків старше 60 років, причому серед міських чоловіків у 2009 р. поширеність куріння дещо зменшилася, а у 2010 р. знову зросла. А серед сільських чоловіків старше 60 років вона стабільно зменшувалася два роки.

Порівняння відсоткових груп курців, розподілених за терміном тривалості куріння, показує, що найбільшим було зменшення у групі, які курять, 1–5 років: з 19,0% до 17,6%, тобто на 8%.

Найменші рівні куріння зафіксовано у середніх децильних групах (від третьої до сьомої), тоді як серед найбідніших і найбагатших верств населення рівні куріння були вищими (табл. 2). Через невеликий розмір вибірки, темпи зменшення поширеності куріння у різних групах коливалися. Тому групи об'єднано попарно (перша з другою тощо) для більш чіткої картини. Найбільшими (20%) були темпи зменшення у середній групі, яка об'єднує п'яту та шосту децильні групи, тоді як у групі людей, які мають доходи нижчі за прожитковий мінімум, рівень куріння зменшився на 11%, так само, як і у вищій (десятій) групі.

Інформація щодо поширеності тютюнокуріння в регіонах, яка міститься у звітах щорічних обстежень домашніх господарств (табл. 3), показує, що у 2008–2010 рр. поширеність куріння зменшилася

Таблиця 1
Поширеність тютюнокуріння серед різних вікових груп населення (%)

Рік	Поширеність серед населення 12 років і старших (%)	Чоловіки					Жінки				
		14–17 років	18–29 років	30–59 років	60 років і старші	старші 16 років	14–17 років	18–29 років	30–54 років	55 років і старші	старші 16 років
2008	25,6	9,6	53,3	59,9	32,6	51,5	1,2	13,3	9,2	1,6	6,9
місто	26,7	8,8	52	59,6	31,3	51,0	1,8	16,4	11,9	2,3	9,2
село	23,4	11,0	57	60,5	34,7	52,4	0	4,2	2,8	0,5	2,0
2009	23,5	6,5	48,9	55,7	29,4	47,6	1,0	10,3	8,7	1,3	6,1
місто	24,8	7,8	50,2	55,9	29,2	48,4	1,7	12,7	11,5	1,5	7,9
село	20,6	4,2	45,6	55,3	29,8	46,0	0	3,6	2,1	0,8	1,7
2010	22,4	7,5	45,8	52,4	30,8	45,4	1,2	9,6	8,2	1,4	5,7
місто	24,0	7,3	47,4	53,2	32,8	46,8	1,6	11,8	11,0	2,1	7,8
село	19,1	7,9	41,9	50,7	27,4	42,3	0,5	3,0	1,8	0,1	1,2

Таблиця 2

Поширеність тютюнокуріння серед осіб віком 12 років і старших, за децильними (10-процентними) групами домогосподарств залежно від розміру середньодушових грошових доходів (%)

Рік	Перша (нижча)	Друга	Третя	Четверта	П'ята	Шоста	Сьома	Восьма	Дев'ята	Десята (вища)	Група за нижчий прожитковий мінімуму
2008	25,8	27,0	23,1	22,2	23,7	25,8	24,8	27,5	28,3	28,4	26,4
2009	25,1	24,3	22,7	21,4	20,7	20,9	24,7	23,6	24,8	26,6	24,6
2010	22,6	24,8	20,4	20,8	20,1	21,0	22,1	23,1	24,0	25,7	23,7

у всіх регіонах. Слід зазначити, що такі регіони, як Донецький і Придніпровський, мали найвищі рівні куріння у 2008 р. (29–31%), а у 2010 р. поширеність там зменшилася до 27–28%, проте вона трохи підвищилася порівняно з 2009 р., на відміну від майже всіх інших регіонів. На противагу їм, такі регіони, як Подільський, Карпатський та Поліський, мали низькі рівні куріння у 2008 р. (21–24%), а в 2010 р. поширеність куріння там становила менше 20%.

При аналізі даних щодо поширеності тютюнокуріння в областях України, яка міститься у звітах щорічних обстежень домашніх господарств (табл. 4), слід бути обережним, оскільки через зменшення розміру вибірки значно зростає похибка. Найвні дані показують, що у 2008–2010 рр. поширеність куріння зменшилася більш ніж на 20% в АР Крим і в таких областях, як Сумська, Черкаська, Чернігівська, Волинська, Закарпатська, Київська, Житомирська, Рівненська.

Водночас, у Кіровоградській та Херсонській областях, а також у містах Києві та Севастополі рівень тютюнокуріння навіть дещо зріс.

Заходи контролю над тютюном, які проводилися на національному та місцевому рівнях у 2008–2010 рр.

Законодавчі і регуляторні заходи на національному рівні

Державна цільова соціальна програма зменшення шкідливого впливу тютюну на здоров'я населення на період до 2012 р. передбачає удосконалення законодавства, зокрема податкового, з урахуванням Рамкової конвенції ВООЗ із боротьби проти тютюну, у т.ч. виконання статей конвенції, запропонованих Конференцією Сторін Рамкової конвенції ВООЗ із боротьби проти тютюну, та актів Європейського Союзу (ЄС) у цій сфері.

Таблиця 3

Поширеність куріння серед населення віком 12 років і старших у регіонах України за 2008–2010 рр. (%)

Регіон	2008	2009	2010	Зменшення поширеності куріння у 2010 р. порівняно з 2008 р. (%)
Східний	26,6	24,3	23,3	12,4
Донецький	29,2	27,5	28,1	3,8
Придніпровський	30,6	26,1	27,1	11,4
Причорноморський	25,7	23,9	22,0	14,4
Подільський	20,8	18,2	18,4	11,5
Центральний	23,6	22,9	21,2	10,2
Карпатський	23,6	21,6	19,8	16,1
Поліський	21,8	20,4	16,2	25,7

Примітка. Східний (Харківська, Полтавська, Сумська), Донецький (Донецька, Луганська); Придніпровський (Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська);

Причорноморський (АР Крим, Одеська, Миколаївська, Херсонська, Севастополь), Подільський (Вінницька, Хмельницька, Тернопільська); Центральний (Київ, Київська, Черкаська);

Карпатський (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Чернівецька), Поліський (Волинська, Рівненська, Житомирська, Чернігівська).

Таблиця 4
Поширеність куріння серед населення віком 12 років і старших в областях України (%)
та рішення місцевої влади у сфері контролю над тютюном

Регіон	2008	2009	2010	Зменшення поширеності куріння у 2010 р. порівняно з 2008 р. (%)	Міські ради ухвалили рішення щодо впорядкування тютюнокуріння (рік)	Видано розпорядження голови облдержадміністрації щодо виконання заходів Державної програми (місяць, рік)
Сумська	23,8	16,2	15,3	35,7	2009	січень 2010
Автономна Республіка Крим	24,7	23,9	16,4	33,6	7 міст Криму у 2009–2010	підготовлено проект програми для розгляду верховною радою АРК
Чернігівська	22,5	18,5	15,8	29,8	2010	план заходів
Черкаська	25,3	27,5	18,1	28,5	2005	лютий 2010
Волинська	23,7	20,7	17,3	27,0	2006, 2010	
Закарпатська	27,1	24,5	20,1	25,8	2008	міжгалузевий план
Київська	19,7	16,6	14,7	25,4	Тараща, 2010	
Житомирська	21,4	22,0	16,1	24,8		червень 2010
Рівненська	19,9	20,0	15,8	20,6		листопад 2009
Тернопільська	19,6	15,9	15,8	19,4	2008	листопад 2009
Дніпропетровська	32,5	25,8	27,1	16,6		
Полтавська	28,6	21,8	24	16,1		
Львівська	24,1	20,2	20,6	14,5		
Одеська	27,2	21,8	23,4	14,0		
Чернівецька	21,3	21,2	18,5	13,1	2010	листопад 2009
Україна	25,6	23,5	22,4	12,5		
Івано-Франківська	21,1	21,8	18,8	10,9		грудень 2009
Хмельницька	22,0	18,7	19,7	10,5	2006	
Запорізька	29,0	26,5	26,0	10,3		
Луганська	29,0	24,1	26,4	9,0		
Вінницька	20,7	19,2	19,0	8,2		
Миколаївська	26,0	27,1	24,6	5,4		
Харківська	26,7	29,3	26,4	1,1		
Донецька	29,3	29,3	29,0	1,0	2006	
Херсонська	24,0	23,5	24,2	-0,8	2006	
Кіровоградська	27,5	26,1	28,7	-4,4	2009	жовтень 2009
м. Київ	25,3	24,7	26,8	-5,9	2008	червень 2009
м. Севастополь	25,2	28,1	29,1	-15,5		

Верховна Рада України протягом 2008–2010 рр., незважаючи на спротив тютюнових компаній [16], ухвалила декілька законодавчих актів, якими збільшилися ставки акцизного збору на тютюнові вироби. Зокрема, з 01.05.2009 р. мінімальні ставки акцизу зросли з 47 до 100 грн на 1000 сигарет з фільтром, а з 01.07.2010 р. — до 150 грн [17]. Середнє акцизне навантаження на пачку сигарет зросло з 0,5 грн у середині 2008 р. до 3 грн наприкінці 2010 р. Завдяки підвищенню ставок тютюнових акцизів у 2008–2010 рр. державний бюджет України отримав від акцизів на вітчизняні та імпортовані тютюнові вироби: 2007 р. — 2,44 млрд грн; 2008 р. — 3,58 млрд грн; 2009 р. — 9,06 млрд грн. У 2010 р. надходження від тютюнових акцизів — 13,06 млрд грн. Завдяки зростанню ціни на тютюнові вироби збільшилися і надходження від ПДВ, навіть при зменшенні обсягу їх реалізації з 123 млрд сигарет у 2007 р. до 96 млрд сигарет у 2010 р. За даними Держкомстату, середня ціна сигарет з фільтром у серпні 2008 р. становила 2,71 грн, а в грудні 2010 р. — вже 8,01 грн, а на сигарети без фільтру — відповідно 0,92 грн і 3,72 грн.

У 2009 р. Верховна Рада прийняла Закон № 1512-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я» [11], який набув чинності 11.07.2009 р. Цим законом передбачена повна заборона куріння: у закладах охорони здоров'я, навчальних та інших закладах, у вагонах поїздів, автобусах та інших засобах громадського транспорту. В інших громадських місцях та на робочих місцях куріння тютюнових виробів дозволяється лише у спеціально відведених для цього місцях. У законі визначено, що у підприємствах громадського харчування для осіб, які не курять, відводиться не менше ніж половина площі цих громадських місць, розміщеної так, щоб тютюновий дим не поширювався на цю територію, а у готелях та інших місцях тимчасового розміщення громадян для осіб, які не курять, відводиться не менш ніж 50% номерів цих готелів та/або місць розміщення, причому за невідведення такої площі або номерів буде сплачуватися штраф у межах 1–10 тис. грн. Законом також збільшено штраф для осіб, які курять у заборонених місцях.

У відповідність до зазначеного Закону України приведені такі підзаконні нормативно-правові акти:

Міністерство транспорту і зв'язку ухвалило наказ від 09.09.2009 р. №943, в якому зазначено «У вагонах поїздів куріння тютюнових виробів забороняється». Під час перевірок поїздів, які протягом 2009 р. здійснили ревізори Укрзалізниці, за куріння у невідведених місцях оштрафовано 2644 пасажирів поїздів. А 6.08.2010 р. видано наказ Держадміністрації залізничного транспорту «Укрзалізниця» щодо посилення боротьби з курінням на вокзалах і в поїздах. Відомство активізувало проведення міліцейських рейдів на об'єктах залізнич-

ного транспорту для недопущення куріння і застосування адміністративних заходів за такі порушення.

Міністерством економіки видано наказ від 10.11.2009 р. № 1239 «Про внесення змін до Правил роботи закладів (підприємств) ресторанного господарства» та наказ від 10.11.2009 р. №1240 «Про внесення змін до Правил роздрібної торгівлі тютюновими виробами». У наказі № 1239, пункт 3.10 Правил роботи закладів (підприємств) ресторанного господарства йдеться: «У закладах (підприємствах) ресторанного господарства (незалежно від типу і класу) для осіб, які не курять, відводиться не менше ніж половина площі громадських місць цих закладів, розміщеної так, щоб тютюновий дим не поширювався на цю територію. На території для осіб, які не курять, персоналу та відвідувачам забороняється куріння будь-яких тютюнових виробів, а також розміщення попільничок».

Міністерством культури і туризму видано наказ від 19.10.2009 р. № 46 «Про внесення змін до Правил користування готелями й аналогічними засобами розміщення та надання готельних послуг», згідно з яким ці правила доповнено пунктом 1.14 такого змісту: «Готель повинен відвести не менше ніж 50% номерів та (або) місць розміщення для осіб, які не курять».

На жаль, Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики лише 21.10.2010 р. видав наказ № 479, яким затверджено форму постанови про накладення стягнень, передбачених статтею 20 Закону України «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення» за невідведення у підприємствах громадського харчування площі для осіб, які не курять, або номерів у готелях для осіб, які не курять. Тому протягом 2009–2010 рр. передбачені законом санкції для юридичних осіб фактично не діяли.

На виконання закону видано наказ МОЗ України № 613 від 18.08.2009 р. «Про заборону куріння тютюнових виробів у приміщеннях МОЗ України», яким заборонено куріння тютюнових виробів на робочих місцях та у приміщеннях будівлі МОЗ України.

9 лютого 2010 р. набув чинності Закон № 1824-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обмеження споживання і продажу пива та слабоалкогольних напоїв» [9]. Аналіз ухвалених законодавчих актів показує, що ці зміни суперечать меті попередження та зменшення вживання тютюнових виробів в Україні. Закон № 1824-VI скасовує заборону створювати місця для куріння у закритих спортивних спорудах і послаблює інші обмеження куріння. Зазначені норми суперечать положенням Статей 8 та 11 Рамкової Конвенції із боротьби проти тютюну та Державній цільовій соціальній програмі зменшення шкідливого впливу тютюну на здоров'я населення на період до 2012 р.

У червні 2009 р. Верховна Рада ухвалила Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення» [11], яким, зокрема, внесла відповідні зміни до законодавства, які передбачали збільшення розміру попереджень до 50% і доповнення їх малюнками. Кабінет Міністрів України лише 19.01.2011 р. затвердив постанову №306 «Про затвердження переліку кольорових малюнків і піктограм, що входять до додаткових медичних попереджень на упаковці тютюнових виробів», але вимоги щодо нових попереджень набудуть чинності лише 04.10.2012 р.

З 01.01.2009 р. набули чинності вимоги законодавства [12] щодо заборони зовнішньої реклами тютюну, а з 01.01.2010 р. — щодо заборони реклами тютюну у друкованих засобах масової інформації (ЗМІ), крім спеціалізованих.

24 вересня 2009 р. Верховна Рада зареєструвала законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (щодо заборони реклами, спонсорства та стимулювання продажу тютюнових виробів) (реєстр. № 5164), який, відповідно до положень Державної програми, передбачає повну заборону реклами, стимулювання продажу та спонсорства тютюнових виробів. Цей законопроект ухвалено у першому читанні 30.11.2010 р.

Законодавчі і нормативні заходи на регіональному рівні

Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 р. № 940, МОЗ 23.11.2009 р. видало наказ № 858 «Про затвердження плану заходів з виконання Державної цільової соціальної програми зменшення шкідливого впливу тютюну на здоров'я населення на період до 2012 року», яким, зокрема, рекомендовано розробити відповідні регіональні Плани заходів. Міністерство освіти і науки 01.02.2010 р. видало наказ № 58 «Про затвердження заходів щодо виконання Державної цільової соціальної програми зменшення шкідливого впливу тютюну на здоров'я населення на період до 2012 року».

Розпорядженнями голів облдержадміністрацій затверджено відповідні плани регіональних заходів у Закарпатській, Запорізькій, Івано-Франківській, Житомирській, Кіровоградській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Черкаській, Чернівецькій, Чернігівській областях (табл. 4). Рішенням Київської міської ради від 18.06.2009 р. № 626/1 ухвалено програму профілактики тютюнокуріння в м. Києві на 2009—2012 рр. Також у Вінницькій, Волинській, Івано-Франківській, Житомирській, Київській, Луганській, Миколаївській, Полтавській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Херсонській областях видано відповідні накази управ-

ліль охорони здоров'я. Відповідні накази також видані управліннями освіти і науки у Житомирській, Закарпатській, Рівненській, Сумській, Харківській, Хмельницькій, Чернівецькій областях.

У 2009—2010 рр. деякі органи місцевого самоврядування, зокрема, міські ради Сум, Чернівців, Чернігова, Кіровограда, Ужгорода, Луцька, Таращі, Керчі, Джанкою, Бахчисараю, Ялти, Алушти та інших міст ухвалили відповідні постанови, які дають змогу значно поліпшити захист мешканців цих громад від тютюнового диму. У попередні роки відповідні постанови ухвалили міські ради Черкас та інших міст України (табл. 4).

Проведення заходів з профілактики, діагностики та лікування залежності від тютюну

Державною цільовою соціальною програмою зменшення шкідливого впливу тютюну на здоров'я населення на період до 2012 р. передбачено надання у комунальних закладах охорони здоров'я лікувальної допомоги для осіб, які бажають позбутися залежності від тютюну. Найактивніша робота з надання допомоги у припиненні куріння проводиться в Харківській області. У поліклінічних відділеннях районних і міських лікарень Волинської області відкрито кабінети, де надають спеціалізовану допомогу у припиненні куріння. Допомогу у припиненні куріння надають наркологічні служби більшості регіонів України. Загалом лікувально-консультативну допомогу для припинення тютюнокуріння у державних закладах охорони здоров'я отримало близько 35 тис. осіб. Крім того, отримати консультативну допомогу можна було по телефону через створені у містах Києві, Донецьку, Житомирі, Запоріжжі, Сімферополі та Чернівцях телефонні лінії для допомоги у припиненні куріння.

Проте аналіз даних опитувань показав, що допомогою лікаря, іншого фахівця або медикаментами готові скористатися не менше 0,5 млн українських курців [2]. Щоб задовольнити попит на такі послуги, МОЗ відповідно до плану заходів виконання державної цільової соціальної програми планувало створити у 2010 р. єдину національну телефонну лінію для осіб, які бажають позбутися залежності від тютюну на базі існуючої телефонної лінії в м. Києві. Проте заплановані на організацію роботи такої лінії кошти з державного бюджету протягом року так і не надійшли, тому створення такої лінії відкладено.

Інформування населення про ризики та шкідливі наслідки для здоров'я людини куріння тютюнових виробів чи інших способів їх вживання, шкідливого впливу тютюнового диму, а також переваги здорового способу життя

Активну роботу з профілактики тютюнокуріння ведуть медичні працівники, обласні центри здоров'я, наркологічні диспансери, а також заклади освіти, куль-

тури та соціальних служб для молоді. Проводиться низка заходів з питань профілактики тютюнокуріння, пропаганди здорового способу життя, подолання наслідків вживання тютюну: випуск санбюлетенів, плакатів, буклетів і пам'яток про шкідливість тютюнокуріння, виступи в засобах масової інформації.

Інформаційні заходи проводяться у співпраці з громадськими організаціями. Особливо активно працює громадська коаліція «Крим без тютюнового диму», а також громадські організації в м. Києві, Волинській, Закарпатській, Житомирській, Сумській, Рівненській, Тернопільській, Черкаській та Чернігівській областях.

Неурядові організації України беруть активну участь у розвитку політики контролю над тютюном в Україні. Ці організації проводять різноманітні профілактичні акції, насамперед серед молоді; надають допомогу в припиненні куріння; готують та публікують звіти, методичні рекомендації з різних проблем контролю над тютюном; проводять кампанії з метою підтримки прогресивного законодавства з контролю над тютюном. Частина громадських організацій, які працюють у сфері контролю над тютюном, об'єдналися в «Коаліцію громадських організацій та ініціатив «За вільну від тютюнового диму Україну».

Відповідно до Завдань і Заходів Державної програми на виготовлення і розміщення відеороликів, рекламних щитів та інших інформаційних матеріалів з державного бюджету протягом 2010 р. мало бути виділено 510 тис. грн, проте коштів не надійшло, тому МОЗ не виготовляло та не розміщувало відповідних відеороликів і рекламних щитів. Законом України «Про державний бюджет України» передбачені видатки (розпорядник коштів – Держспоживстандарт України) на виробництво та поширення соціальної реклами про шкоду тютюнокуріння та зловживання алкоголем. У грудні 2009 р. на замовлення Держспоживстандарту України в 1197 000 примірниках деяких друкованих видань розміщено соціальну рекламу про шкоду тютюнокуріння. Через відсутність фінансування відповідні заходи у 2010 р. не проводилися.

Обговорення результатів

Поширеність куріння в Україні, за даними опитування домогосподарств Держкомстатом, суттєво зменшилася у 2009 р. (на 2,1 відсоткових пункти, або на 8%), а в 2010 р. темпи зменшення уповільнилися – 2,1 відсоткових пункти, або на 5% (табл. 1).

Дані Глобального опитування дорослих щодо вживання тютюну [3], проведеного у межах заходів Державної програми Київським міжнародним інститутом соціології наприкінці 2009 р. – на початку 2010 р., підтверджують тенденцію до суттєвого зменшення куріння у 2008–2010 рр., зафіксовану Держкомстатом. Проведений аналіз щодо поширеності в Україні куріння показав,

що частка осіб, які курять щодня, серед українського населення віком 15 років і старше скоротилася від 37,4% у 2005 р. до 25,5% у 2010 р. В Україні на час Глобального опитування щоденно курило 25,5% дорослого населення в цілому, 45,4% чоловіків і 8,9% жінок віком 15 років і старших. Це приблизно збігається з даними опитування Держкомстату, проведеного у жовтні 2009 р., згідно з якими, курило 47,6% чоловіків і 6,1% жінок віком 16 років і старших. Деякі розбіжності пояснюються різною методикою проведення двох опитувань. Аналіз даних репрезентативних опитувань населення України, проведених у 2000–2008 рр. [1; 7; 8], показав, що рівні щоденного куріння зростали в Україні у 2000–2005 рр., а надалі, після ухвалення Закону України «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення» [10], ці рівні почали зменшуватися.

Серед заходів контролю над тютюном, які проводилися у 2009–2010 рр., найбільш послідовна політика проводилася у сфері тютюнових акцизів, що призвело до збільшення ціни на сигарети у 3 рази. Заборона деяких видів тютюнової реклами у 2009–2010 рр. могла позитивно вплинути, проте відомо, що ефективність часткових заборон тютюнової реклами, на відміну від повної заборони, є мізерною.

Політика щодо звільнення громадських і робочих місць від тютюнового диму була непослідовною. Суворі заходи, ухвалені законом № 1512 у 2009 р., були послаблені законом № 1824 у 2010 р. Активно діяла Укрзалізниця для звільнення поїздів від куріння, але повільність Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики призвела до відсутності санкцій для закладів громадського харчування та готелів у 2009–2010 рр. Порівняння даних 2005 р. [15] і 2010 р. [3] щодо впливу чужого тютюнового диму показало, що частка тих, хто піддавався пасивному курінню щодня або майже щодня, скоротилася від 53% до 33%, а тих, хто майже ніколи або рідко – зросла з 26% до 48%. Це демонструє успіх політики вільного від тютюнового диму повітря в Україні, втім усе ще існує потреба ефективнішого забезпечення дотримання заборони куріння у громадських та на робочих місцях.

За даними Держкомстату, найвищі темпи зменшення поширеності куріння у 2008–2010 рр. спостерігалися серед груп населення з обмеженими фінансовими ресурсами: жителів села, молоді, людей з середніми середньодушовими загальними доходами. Це, скоріше за все, було наслідком суттєвого підвищення податків і цін на тютюнові вироби у 2009–2010 рр., тому багато людей відмовилися від куріння для економії грошових ресурсів. Від куріння більше відмовлялися курці з відносно невеликим стажем споживання сигарет: люди, що курять менше 5 років, молодь, жінки.

Деякі менші темпи зменшення поширеності куріння серед найбільш вразливих верств населення (перша і друга

децильні групи, див. табл. 2) може пояснюватися тим, що у 2008 р. рівні куріння у них були суттєво вищими, ніж серед людей з середнім рівнем доходів (третья-сьома децильні групи). Можливо, серед найбільш вразливих людей є вищий рівень психічних захворювань та тютюнової залежності, що утруднює відмову від куріння навіть при різкому зростанні цін на тютюнові вироби.

Слід зазначити, що серед міських чоловіків та жінок старше 60 років, після суттєвого зменшення поширеності куріння у 2009 р., у 2010 р. вона знову зросла. Це може пояснюватися тим, що люди зі значною тютюновою залежністю, які спробували припинити курити у 2009 р., знов почали курити у 2010 р., бо не змогли отримати кваліфікованої консультативної допомоги. Цим феноменом також може пояснюватися збільшення рівня куріння у 2010 р. у тих регіонах, де поширеність куріння була найбільшою – у Донецькому та Придніпровському (табл. 3).

При аналізі темпів зменшення поширеності куріння в окремих областях видно, що найвищі темпи спостерігалися там (табл. 4), де активно діяли обласні держадміністрації (що проявлялося у вигляді прийнятих розпоряджень та інших документів), органи місцевого самоврядування (ухвалення постанов міських рад та виділення ресурсів на їх виконання) та громадські організації: в АР Крим та у таких областях, як Сумська, Черкаська, Чернігівська, Волинська, Закарпатська, Тернопільська, Житомирська, Рівненська. Водночас, дії органів влади у м. Києві, Кіровоградській та Херсонській областях не дали результату. Це можна пояснити тим, що прийняті розпорядження та програми (зокрема Київська міська програма) не були забезпечені ресурсами на їх виконання.

Відсутність фінансування передбачених Державною програмою заходів, таких як видання та поширення інформаційних матеріалів, створення національної телефонної лінії для осіб, які бажають позбутися залежності від тютюну, також загальмувало темпи зменшення поширеності куріння у 2010 р.

Список літератури

1. Андреева Т. І. Кореляти та нещодавні зміни поширеності куріння серед дорослих в Україні / Т. І. Андреева, К. С. Красовський, Н. М. Харченко // Східноєвропейський журнал громадського здоров'я. – 2009. – № 1. – С. 50–57.
2. Андреева Т. І. Оцінка потреби населення України в допомозі по припиненню куріння / Т. І. Андреева // Охорона здоров'я України. – 2008. – № 1 (29). – С. 94–95.
3. Глобальне опитування дорослих щодо вживання тютюну (GATS). Звіт за результатами дослідження, Україна, 2010 / Тетяна Андреева, Вікторія Захожа, Наталія Король [та ін.]. – К., 2010. – 176.
4. Державний комітет статистики України. Самооцінка населенням стану здоров'я і рівня доступності окремих видів медичної допомоги у 2008 р. // cited; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>. – Назва з екрана.
5. Державний комітет статистики України. Самооцінка населенням стану здоров'я і рівня доступності окремих видів медичної допомоги у 2009 р. // cited; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>. – Назва з екрана.

Висновки

1. Виконання заходів Державної цільової соціальної програми зменшення шкідливого впливу тютюну на здоров'я населення на період до 2012 р. призвело до зниження рівня поширеності куріння в Україні у 2009 р. на 8%, у 2010 р. – на 5%.
2. Найбільш ефективним заходом контролю над тютюном у 2009–2010 рр. було збільшення акцизів на тютюнові вироби, що призвело до суттєвого зменшення куріння серед груп населення з обмеженими фінансовими ресурсами. Водночас, через малу доступність допомоги у припиненні куріння деякі люди з високим рівнем тютюнової залежності, які припинили курити у 2009 р. через подорожчання сигарет, знов почали курити у 2010 р.
3. На обласному рівні найбільші темпи зменшення поширеності куріння спостерігалися там, де обласні держадміністрації та органи місцевого самоврядування ухвалювали відповідні розпорядження і рішення, а також забезпечували їх належними ресурсами.
4. Громадські організації зіграли важливу роль у процесі розробки та ухвалення рішень у сфері контролю над тютюном як на національному, так і на регіональному та місцевому рівнях.
5. Політика щодо звільнення від тютюнового диму в минулому була непослідовною. Хоча в Україні спостерігається зменшення рівнів пасивного куріння, втім існує потреба ефективнішого забезпечення дотримання заборони куріння у громадських та на робочих місцях.

Перспективи подальших досліджень полягають у детальному вивченні тенденцій змін поширеності куріння у різних вікових та соціальних групах і регіонах України, а також можливостей використання в Україні успішних стратегій зменшення споживання тютюну, які були задіяні в інших країнах.

6. Державний комітет статистики України. Самооцінка населенням стану здоров'я і рівня доступності окремих видів медичної допомоги у 2010 р. // [cited; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>. Назва з екрана.
7. *Контроль над тютюном в Україні: Національний звіт.* – К., 2009. – 127 с.
8. *Оцінка динаміки поширеності тютюнокуріння в Україні* / К. С. Красовський, Т. І. Андрєєва, А. А. Григоренко, Н. А. Бутильська // Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. – 2009. – № 2. – С. 91–99.
9. *Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обмеження споживання і продажу пива та слабоалкогольних напоїв: Закон України № 1824-VI від 21.01.2010 р.* // Офіційний вісник України. – 2010. – 19 лютого, № 9. – С. 15, стаття 420.
10. *Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення: Закон України № 2899-IV від 22.09.2005 р.* // Офіційний вісник України. – 2005. – 2 листопада, № 42. – С. 51, стаття 2642, код акту 34098/32005.
11. *Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення: Закон України № 1512-VI від 11.06.2009 р.* // Офіційний вісник України. – 2009. – 17 липня, № 51. – С. 39, стаття 1727.
12. *Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реклами: Закон України № 145-VI від 18.03.2008 р.* // Офіційний вісник України. – 2008. – 18 квітня, № 27. – С. 9, стаття 835, код акту 42753/42008.
13. *Про затвердження Державної цільової соціальної програми зменшення шкідливого впливу тютюну на здоров'я населення на період до 2012 року: Постанова, Програма, Паспорт, Заходи Кабінету Міністрів України № 940 від 03.09.2009 р.* // Офіційний вісник України. – 2009. – від 14 вересня, № 68. – С. 96, стаття 2356, 2009.
14. *Рамкова конвенція ВООЗ із боротьби проти тютюну* // Офіційний вісник України. – 2006. – від 12 квітня, № 13. – С. 128, стаття 861.
15. *Тютюн в Україні: національне опитування щодо знань, ставлення і поведінки.* – К.: Міжнародний центр перспективних досліджень, 2005. – 94 с.
16. *Krasovsky K. S. «The lobbying strategy is to keep excise as low as possible» – tobacco industry excise taxation policy in Ukraine* / K. S. Krasovsky // *Tob Induc Dis.* – 2010. – Vol. 8. – С. 10.
17. *Ross H. Economic and public health impact of 2007–2010 tobacco tax increases in Ukraine* / H. Ross, M. Stoklosa, K. Krasovsky // *Tobacco Control.* – Published Online First 14 June. – 2011.

Оценка эффективности выполнения мероприятий Государственной целевой социальной программы по уменьшению вредного влияния табака на здоровье населения в 2009–2010 годах

А.А. Григоренко (Київ)

В Украине за 2008–2010 гг. распространенность курения среди лиц старше 12 лет уменьшилась с 25,6% до 22,4%, то есть на 3,2%. Меры контроля над табаком, предпринятые в 2009–2010 гг. (в первую очередь увеличение акцизов на табачные изделия), существенно снизили уровень распространенности этой привычки среди групп населения со слабой зависимостью от табака и ограниченными финансовыми ресурсами. Наибольшие темпы уменьшения распространенности курения наблюдались там, где областными госадминистрациями и органами местного самоуправления в сотрудничестве с общественными организациями были приняты соответствующие распоряжения и решения, а также обеспечены надлежащие ресурсы.

Ключевые слова: табакокурение, Украина, распространенность курения, контроль над табаком.

Evaluation of implementation of the National Special Social Program for Reduction of the Harmful Impact of Tobacco on health population in Ukraine in 2009–2010

А.А. Grygorenko (Kyiv)

In Ukraine in 2008–2010 smoking prevalence among people older than 12 years decreased from 25,6% to 22,4%, which constitutes 3,2%. Tobacco control policies, which were implemented in 2009–2010, especially tobacco excises tax increases, caused substantial smoking reduction in population groups with weak tobacco dependence and limited financial resources. At regional level, the biggest reduction in smoking prevalence has been observed in those regions where authorities and local governments in cooperation with non-governmental organizations adopted tobacco control orders and regulations, and provided appropriate resources for their implementation.

Key words: tobacco smoking, Ukraine, prevalence of smoking, tobacco control.

Рецензент: канд. мед. наук М.В. Шевченко.